

Benkő József első munkája.

A régi polihisztorok születtek újra *Benkő* Józsefben, a kis Székelyföldnek abban a fiában, a kit sok méltatlan vád, kemény ítélet után az utolsó félszázad lassú munkával talán még ma sem helyezett megérdemlett talapzatára. Szűkebb hazájában, a Kormos és a Barót vize mentén, — azon a vidéken, a hol Szabó Dávid, Kriza János, Kovács István, Lukáts István született vagy működött — újra meg újra e tiszteletreméltó tudós emlékét találjuk. Munkái mégis jórészt szétszórva, emléke mégis feledésben! Bámulatos alkotó ereje, energiája mintha csak visszatért volna a nehéz munkával feltört kemény, székely rögök közé: munkáiban sem él tovább.

Pedig negyven év páratlan szorgalmát elszórt kéziratainak egész rengetege igazolja. A szorgalmas Mikó Imre — Erdély közművelődésének valóban Benkővel egyerejű munkása¹ — ezek jórészét ösmerte, összejegyezte; de azért még sem bírjuk valamennyit, sok még máig is lappang, a meglevők sincsenek összegyűjtve, bár így szétszórtan is érdekes képét adják élete munkájának. Ezt a nagy munkásságot az eddiginél, egy tudós falusi lelkész szorgalmának szép gyümölcsseinél többnek, nagyobb szerűnek kell látnunk.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület keletkezése Aranka György igazató működésének idejébe nyúlik vissza. 1791-iki röpirata *Egy erdélyi magyar nyelvvelő társaság' felállításáról való rajzolat a' Haza' felséges Rendeihez* tervéhez járul *a Régi Kézírások Társaságáé* — mely Aranka többi tervezetével együtt, miknek érdekében több felhívást is kiadott — alapját tehette a „honismeret“ istápolásának. Nemcsak a czél közössége vezet bennünket Arankától Benkő Józsefhez, vagy most ahhoz a fakerítéses sírhoz, mely alatt a sokat szenvedett tudós papnak hamvai pihennek. Magát Arankát is több fonal kötötte Benkőhöz. Nem éppen baráti fonal. De mint a Societas phylohistorum „titoknoka“ 1793-tól kezdve kéziratok kutatása végett több ízben beútván Erdélyt, második útjában 1797-ben a már akkor betegeskedő

---

¹ Benkő József élete és munkái. Irta: *Gróf Mikó Imre.* (Pest, 1867.) XII. §. — 152. s köv. 1.

Benkőhöz is eljut és nála sok eredeti és másolt kéziratot jegyez föl, mint igen becses ereklyét vagy kútforrást. A ki látta Benkő gyöngybeüti traktuális főjegyző korából (Erdővidék minden egyházközségében maradt elég hivatalos kézírata) gondosságára és így e kézirati másolatok jelentőségére joggal következtethet.

Aranka még sem a legnagyobb jóindulattal volt Benkő iránt. Mikó szerint is „részhajló és igazságtalan“ volt vele. A helyett, hogy megragadta volna az alkalmat Benkő páratlanul gazdag gyűjteményének megszerzésére, kicsinyeskedő kifogásokat keresett s még a ritka-becsű nyomtatványokat sem vásárolta meg. De semmiesetre sem ismerte föl benne az Erdély történeti emlékeinek összegyűjtésére nála is hivatottabb, igazán hivatott tudóst. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület törekvéseinek egyik kezdetét méltán kereshetjük Benkőnek csodálatosan gazdag gyűjteményében, melynek a múltra vető nagy perspektíváját a honismeretet hirdető jelennek hozott áldozat egészíti ki. Egész tevékenységének iránya sokkal jobban kapcsolódik hozzánk, mint a Phylohistorum Societasáé; a mellett kedvezőbb is lehetett volna a tudományos cél eléréséhez. Mert a tudósok és tudományok cenzuralizációja helyett, a mi akkoriban nagy nehézségekkel járt (a Döbrentei „Marosvásárhelyi“ Tudós Társasága a legjobb példa rá) önmagában egyesítette a honismeret tudományait. Térben és időben ismerte és szerette hazáját. Térben akkor, mikor annak különösen növényi kincseit alaposan ismertette, időben úgy, hogy visszatért annak mondai múltjába, lelki szemei előtt a pogánykorig megelevenítve Erdély történeteit. Ez a szeretet készítette rá, hogy éjszakákon át másolgassa messze vidékeknek elrejtett kézirati kincseit; napokon keresztül kutassa a Székelyföld flórájának ritkaságait.

Alig van adatunk Erdély múltjából, a melyről Benkő ne tudna s alig van nagyobb írónk az erdélyi historikusok, különösen naplóírók között, a kinek munkáját Benkő ne ismerte volna. Ha nagy ismeretei előtt a kritikus vizsga szemeivel állunk, tulajdonképpen nem is vagyunk tisztában az ő kritikai apparatusával: vagy bámulatos, részletező tudása kelti fel csodálatunkat, vagy azt nem értjük, hogyan írhatta a nagy tudós ezt vagy amazt a naiv adatot.

Igy vagyunk legnagyobb, legnevezetesebb két munkájával, a *Milcoviensis Episcopatus*-szal és még inkább a *Transsylvania* két kötetével. Könyvtárának jegyzékét inkább munkálkodásából állíthatjuk össze, mint magából a (nagyenyedi főiskolába került) könyvtárból. Módszeres eljárásával azonban nem igen vagyunk tisztában. Mit és hogyan használt fel? Erre a kérdésre a lelkiismeretes, de — mint

maga mondja — a történetírás csarnokában csak mint tanú, nem mint bíró szereplő Mikó Imre nem felelt meg; ennek kutatása a jövő feladata. Szükséges azonban, hogy a ki e munkára vállalkozik, Benkőnek egész működését, tehát kéziratban maradt összes munkáit is jól ösmerje.

Hosszú sorát jelzi ezeknek *Erdély Széchenyi*-je is, még hosszabb azoknak az iratoknak sora, mik elkallódtak. Nem ezek közé tartozik, de nem is Benkő ismertebb művei közé az a kézirat-kötet, mely nagy művei egymásutánját, mint első szülött, 1770-ben megnyitja: a FILIVS POSTHVMVS.²

Érdekes munka: képe a múlt századoknak („az Erdővidéki Reformatus Tractusban, a' Reformationak idejédtől fogva, a' feledékenység által el-temetetett Egyházi dolgoknak fel-elevenítettések“) és perspektívája egy jövő, nagy munkásságnak, hibástul, erényestül. Fantasztikus székely álmok, délibábos etimológiák és komoly történeti adatok vegyest: mind jellemzők középjait Benkő Józsefre, a *székely* haza fiára.

„Semmit ok nélkül ide bé-nem irtam (úgymond a F. P. előbeszédében), ha szintén alá-valóságnak gondolod is; sem magam költeményemet nem árultam.“ Ez őszinte vallomásához tegyük hozzá másik jellemvonását: az egyetemességre való törekvést, a melynek viszont a sokoldalú részletezés a következménye, így azután érthetővé válik, hogy sok érdekes részletében sok hiba s mégis sok becses adalék is van. Benkő egész munkássága ilyen. Ebből az egy kéziratából meg lehet ismerni őt magát, a mint korának nehéz viszonyai között, a tudományos kutatás szinte lehetetlenségeivel küzdve, de éjt s napot egybetéve, mondhatatlan lelkesedésből táplálkozó szorgalommal dolgozik. Az elődök tiszteletreméltó vetéséből sarjadt ki a mi mai tudományunk és egyesületünk. Ma még az is jól esik, ha abba a kezdetleges műhelybe tekinthetünk vissza, melynek képét Benkőnek a kéziratában tanuljuk megismerni. A munkáiban állandó rendszer szerint csoportosítja itt is mondani valóit: a TRANS-SYLVANIA: GENERALIS és SPECIALIS PARS csirája mutatkozik fejezeteiben: I. Az Erdélyi Reformata Eklésiákról közönségesen. II. Az Erdővidéki Esperességről közönségesen: — ime a Pars GENERALIS. III. Az Erdővidéki Esperestségben levő Eklésiákról külön-külön: ime

² Ékes betűkkel rajzolt kötet, ma az erdővidéki egyházmegye büszkesége. Kézirati másolata a székelyudvarhelyi kollégiumé, az eredeti (melyhez Kövér András középjait esperes szivességéből jutottam) nehezen hozzáférhető.

a PARS SPECIALIS. Az I. rész a reformáció történetét tárgyalja Erdélyben, a püspökségeket, ezek felosztását esperességekre. A II. rész már sokkal jelentősebb, mert részletezőbb: elősorolja az erdővidéki espereseket 1669 től kezdve olyként, hogy történeti, genealogiai, földrajzi, irodalomtörténeti adatoknak egész sorát, de munkásságaiknak ismertetésével más tudományoknak bővítését is nyújtja. Hiszen a XVII—XVIII. század református lelkészei bámulatos példáit mutatják azoknak a tudományért lelkesedő, szorgalmas papoknak és paptanároknak, minőket Jókai rajzolt nem egy regényében. Bámulattal olvasuk *Szokolyai A. István* életrajzát,³ a ki előbb Bethlen János kancellár udvari papja volt, majd nagybacsoni pap s 1700 körül erdővidéki esperes lett, majd mint udvarhelyi lelkész az ottani gimnáziumban is tanárkodott: „kitől a Deákok nagyon féltenek, lévén néha-néha beszédében is oly kemény szava, hogy olykor predikálásával ugyan megrázkódtatta az Hallgatókat.“ Munkái közül néhány nyomtatásban is megjelent. (Leyden, s. a. — U.-ott, 1648.) Érdeklődéssel olvashatjuk egy küzdelmes, nehéz pálya rajzát a Dési Márton⁴ kitűnő tanítványának, Pápai Páriz Ferencz kedveltjének, *Hermányi Péternek* életrajzát, a ki magával Pápai-Párizzal is sikeresen vitatkozott publica disputatió „és meg-fogta a' Professorát is.“ Gyermekkorától kezdve harcolnia kellett szüleivel, gazdáival azért, hogy tanulhasson és vasakaratóval érte el célját. Ép így nem édektelen az utolsóelőtti esperesnek, a magát Ajtai Mihálynak nevező Középpajtai *Benkő Mihálynak*, szerzőnk atyjának életrajza sem.⁵ A kurátorok életrajzai közül legmegkapóbb az első, *vargyasi Daniel Istvánnak* életrajza, a ki Petróczi Kata Szidónia leányát vette feleségül, maga is „írt egy néhány Szép Munkákat“; nevét a kuruczságáért még öreg korában is szenvedett üldözésekből eddig is jól ösmerte a történelem.

Ime irodalom- és egyház-, politikai és művelődéstörténet együtt, gazdag halmazban!

És mégis, legfontosabbnak a III. részt tartjuk, a mely sok hagyománnyal, mondával sok történeti, földrajzi adatot is tartalmaz. Az előbbiek közül hadd írjam ide, a mit *Nagy-Batzonról*⁶ mond: A' Sz. István Magyar Király Sáróla nevű Hugától származott volt a' Márhárd Groff, kinek fija volt Bulth Lórintz, és ennek lettenek im ez öt jeles fiai: Botzon, Bontz, Bentze, Isák (Chák) és Betlen, ki is

³ Irodalomtörténeti Közlemények 1910. évf. 188—192. és 428—431. l.

⁴ Ld. Bod Péter *Magyar Athénásá*-ban, továbbá Sz. Polykarpus 102. l.

⁵ Ld. e kettőről Századok 1911. évf. 8. füzetét.

⁶ Baczon neve valószínűleg a bükknek szláv elnevezésével függ össze.

a' *kevés ételről be-étlennek és azután Betlennek nevezetett.* Ezek közül mindeniknek nevére Faluk vagynak Erdélyben nevezetve, talán magok lévén azoknak fundatorai.“

Ugyanígy okoskodik még több falú név etimológiájában. Meglepő ez a néhány, részben együgyű szöfejtése is:

Bodos. A Magyaroknak Erdélybe való származásokkor felette sok helyen volt rengeteg erdő, az hol ma mezős és lakóhelyek vagynak: ilyen lehetett az is, a' hol ma Bodos vagyon és nem lehetetlen, hogy valaki *el-bujdosván* és azon völgyben magát meg-vonván lakásra, annak bujdosásáról *Bujdos*-nak, vagyis Bodosnak nevezetett. — **Böln.** Böv határral, erdőkkel kezdett bírní odafundáltatásakor ezen Falu, s nem lehetetlen, hogy nevét vette volna ezen szöktől: *Böv lön.* — **Köpetz** vélhetni onnan vehette nevezetét, hogy mikor lakni kezdették azon kelyet, nem ... erdős volt, hanem *kapatz* s erről a Köpetz nevezet. — **Száldobos.** Hallottam ugyan, hogy nevezetett volna valami Dobosnak leg-elsőbbben lett ott való meg-szállásáról és lakásáról, de inkább hitelt érdemmel az a' vélekedés, hogy ha talán Sebaldu Szentről nevezetett volna.⁷ — **Füle.** Minthogy ez a falú éppen felső vég-helyében esik Erdővidéknek: Fülének kétségkívül azért nevezetik.⁸ — **Magyar-Hermány.** Ez a' Falú a' Sok forrásokról és vizek ereiről *Ér-mány*-nak,⁹ vagy cum aspiratione Hérmány-nak nevezetett; Szász Hermányt is a' Bartzaságon ilyen okon nevezik (nem Hermannusról) a' Magyarok Hermánynak, melynek Német vagy Szász neve Hunds Bach, az az eb pataka. — **Bibarczfalva.** Bibartz mondatik Tiburtius-ról (Tibartz, de meg romlott a' szó, mindazáltal nem nagyobb változás ez, mint az, hogy Szent Mária már Szemerjának mondatik.¹⁰ — **Baróth.** Nominatur a Sancto Bartolds.¹¹

E délibábos szójátékkal ellentétben viszont becses adatokat mond el az iskoláztatásról, Erdővidék serfőzéséről, a papi és mesteri fizetésekről, vagy néprajzi dolgokról. Bodosnak pl. ma is Kukukfalva a csúfneve; azt is mondják róla, hogy deszkával be lehet felül fedni a hegyszorosban épült falvat; a másfalusiak úgy mondják, hogy Bodosba csak az megy, a ki az útját eltéveszti. S ime, már Benkő megírja, hogy lakócai „ezelőtt“ (!) igen együgyűek és „nem látott-hallott“ emberek voltak, ezért sok nevetséges dolgot beszélnek róluk. Középjáta templomáról megtudjuk, hogy „pápastaságbéli rajszolások“ vannak még benne, a falú hatáiról pedig, hogy mind a kath. vallás

⁷ *Száldobos* neve tudvalevőleg a hársfa székely *szádog*, *szádogos* nevével függ össze.

⁸ *Füle* neve a Philippus, Fülep névből ered.

⁹ Tehát *Ér-hátnak*? (*Róka-mál*?)

¹⁰ Ide tehetjük, hogy Középjáta *Tiprotz* oldalát is Tiburtz, Tiburtiusból származtatja, s hogy Lukáts István is azt mondja, hogy Bibarczfalva nevét Tiborcztól — csakhogy egy másik Tiborcztól, az utolsó pogánytól, István századjában Saroltának pogány fiától kapta.

¹¹ Barót nevét is másként magyarázza *Melich János*. (MNY. 1908.)

szentjeinek nevét viselik. A nagyjait unitáriusok türelmetlenségéről megerősíti Cserei Mihály adatait. Olaszteleknél ugyancsak néprajzi szempontból érdekes megjegyzése, hogy Erdély kezdettől fogva „olyan volt, mint a Sz. Péter Lepedeje, a melyben sokféle állatok valának: mert itt is tsak nem mindenféle Nemzeteknek öszve zavarodások voltak.“

Ime egy kis kép, vagy helyesebben néhány vonás Benkő munkásságának kezdetéből. Tegyük hozzá botanikai munkásságának kezdetét s megvan az alapja annak a hangyaszorgalommal fölépített s ma széthordott kövekből nehezen összekereshető épületnek, a mely Benkő életének legszebb emléke s a melynek minden jó vagy rossz tégláját egy ugyanazon szó jelzi az Erdélyi Múzeum czéljával: *honismeret*.

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.